

Knausz Imre

Főzzük-e puhára a NAT-ot?¹

Azt állítom, hogy az iskolarendszer és a NAT között feszülő ellentmondás mögött valójában az iskolarendszer belső ellentmondása húzódik meg, amely csak a rendszer tudatos alakításával – és nem a NAT értelmezésével vagy módosításával – küszöbölhető ki.

A Nemzeti alaptanterv (NAT) ma is, hivatalos elfogadása után is a támadások keresztjében áll. Egy szempontból bizonyosan jogosak ezek a támadások: az oktatásügyi kormányzat és háttérintézményei, a pedagógiai szakértők soha nem magyarázták el világosan a közvéleménynek és elsősorban maguknak a pedagógusoknak, hogy mi a NAT üzenete abban a kontextusban, amelyet a magyar iskolarendszer jelenleg zajló nagyszabású átalakulási folyamata határoz meg. A NAT-ról sokan és sokszor állították, hogy bármilyen iskolaszervezetben megvalósítható, hogy tehát semleges a szerkezettel szemben. Ahelyett, hogy egyértelműen megmondták volna: szakítást jelent a 8+4-es szerkezettel, és ennek a szakításnak okai vannak. Ez az írás arra vállalkozik, hogy vitába szálljon azokkal a pedagógusokkal, akik mostanában nagy lelkesedéssel követelik a NAT követelményeinek fellazítását, a Nemzeti alaptanterv megengedő értelmezését, egyszerűen: a NAT „puhára főzését”. Azt állítom ugyanis, hogy az iskolarendszer és a NAT között feszülő ellentmondás mögött valójában az iskolarendszer belső ellentmondása húzódik meg, amely csak a rendszer tudatos alakításával – és nem a NAT értelmezésével vagy módosításával – küszöbölhető ki.

Az általános iskola válsága

Nem túlzás kijelenteni, hogy az általános iskola 1989 óta a haláltusáját vívja. A gimnáziumok agresszív terjeszkedése ugyan kevés helyen vezet a felső tagozatok létszámának feltűnő megcsappanásához, a legjobb tanulók távozása mégis szinte minden általános iskolát hátrányosan érint. Ráadásul ez a folyamat önmagát gerjeszti. A tanulók egy részének távozása nyomást gyakorol a többi szülőre is: félnek, hogy az egykor szeretett, de immár hűzőerejétől megfosztott osztály többé nem lesz megfelelő tanulási környezet gyermekük számára. A tanulólétszám csökkenése az anyagi erőforrások beszűküléséhez is vezet, tanári állások is vesztélybe kerülnek, az alulmotivált osztályokat a tanárok érthetően kevesebb lelkesedéssel tanítják, végeredményben az iskolai szolgáltatások színvonala is csökken. Ezek után természetes, ha növekvő igény mutatkozik a szülők részéről a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok iránt. Mindez persze nem változtat azon, hogy a többség ott marad az általános iskolában, és egyre nő a szakadék az elitképzésben részesülő kisebbség és a leszakadó többség műveltsége között. Ez azonban nemcsak az egyenlőség szép eszméjének mond ellent, hanem a valóságos európai tendenciáknak és a magyar gazdaság nem kevésbé valóságos szükségleteinek is, utat nyitva ugyanakkor egy latin-amerikai típusú – a tömegek elszegényedésén

¹ A tanulmány az Országos Közoktatási Intézet és az Új Pedagógiai Szemle együttműködésében az OKI támogatásával jelent meg.

alapuló – gazdasági és kulturális fejlődés előtt. Hogyan reagálhat erre a helyzetre az oktatáspolitikai? Az első lehetőség a folyamat erőszakos visszafordítása, ezt azonban, érthetően, senki nem vállalná. Szakítás volna ez az iskolai autonómia elvével, amely pedig minden oktatáspolitikai program központi jelszava volt nem a rendszerváltás óta, hanem jóval régebben. Másrészt nem volna sem lehetséges, sem bölcs egy olyan intézkedéssorozat kikényszerítése, amely egy erős érdekcsoport teljes vereségét vonná maga után. A másik lehetőség, hogy a politika lemond a szerkezetváltás ellenőrzéséről, és szabad folyást enged a korai szelekciónak. Ettől a „megoldástól” – hatását tekintve – csak helyenként (egyes régiókban) különbözik az a problémakezelési mód, ha újabb gimnáziumok lefelé terjeszkedését különböző eszközökkel megakadályozzák. A nyolcosztályos általános iskola ilyen „megerősítése” semmi mást nem biztosít, csak monopolhelyzetet a már korábban átállt gimnáziumok számára.

A tisztességes verseny és a NAT

A harmadik lehetőség: elfogadni, hogy verseny folyik az iskolatípusok között a 10–14 éves korosztályért és állami eszközökkel biztosítani a tisztességes verseny feltételeit. Sokan nyilván fáradtan mosolyognak: hogyan lehet tisztességes versenyről beszélni egy válogatott gyerekcsoporttal dolgozó neves középiskola és egy körzeti általános iskola között? A kételkedés teljesen jogos. Ugyanakkor az általános iskolák komoly előnyökkel is rendelkeznek, rendelkezhetnek, amelyeket azért érdemes számba venni. Először is a gyerekek eleve ott vannak. Ha ott az első időszakban színvonalas képzést kaptak és jól érezték magukat, mert emberséges légkör vette őket körül, akkor a szülők nem szívesen viszik el őket egy új közösségbe. Ugyanebbe az irányba hat, hogy az általános iskolák általában közelebb vannak a lakóhelyhez, és ez 10-12 éves gyerekeknél egyáltalán nem közömbös. Végül, de nem utolsósorban az általános iskolai tanárok az esetek többségében jobban értenek az adott korosztály neveléséhez, mint középiskolai kollégáik. A középiskola behozhatatlannak tűnő előnye nem kizárólag, de nem is kis mértékben onnan származik, hogy lényegesen mást taníthat, mint az általános iskolák: a tananyagot másképp rendezheti el, hosszabb ciklusokat hozhat létre, és így megnövelheti a tananyag – az elsajátítandó ismeretek – mennyiségét. A Nemzeti alaptanterv innen nézve arra tesz kísérletet, hogy – nem teljesen rugalmatlanul, de mégis – egységesítse a 16 éves korig megtanítandó tananyagot, és ezzel a tisztességes verseny feltételeit – legalább a tananyag oldaláról – biztosítsa. Ha ugyanis a gimnáziumban lényegében ugyanazt kénytelenek tanítani, mint az általános iskolában, akkor egy színvonalas általános iskola valóban versenyhelyzetbe kerülhet, és hogy ezt a helyzetet miként tudja kihasználni, az ekkor már legalábbis részben a saját tantestületén múlik.

Nem kevésbé fontos kérdés, hogy mennyire átjárható az iskolarendszer. Igaz, a „menet közbeni” (tehát nem valamely iskolatípus végéhez és/vagy egy másik kezdetéhez kapcsolódó) iskolaváltoztatások száma statisztikailag nem jelentős. A probléma súlyát azonban éppen az adja, hogy a gyerekeknek és szüleiknek az általános iskola és a gimnázium között kell választaniuk. Arról van szó, hogy a szülők egy kis része eleve tudja, hogy a gyerekét gimnáziumba akarja vinni (utána pedig egyetemre), egy másik, valamivel népesebb része pedig ugyanígy eleve tudatában van annak, hogy a továbbtanulást nem az ő gyermeke számára találták ki. A tanulók többsége azonban maga sincs tisztában a saját motivációjával és képességeivel, mint ahogy szüleik sem rendelkeznek határozott elképzelésekkel

jövőjükkel kapcsolatban. Az ő számukra rendkívül fontos lenne a „menet közbeni” változtatás pusztán lehetősége.

Én erről az állásponttól mondanék véleményt azokról a törekvésekről, amelyek ma a NAT fellazítására, „rugalmas kezelésére”, a kimeneti pontok követelményrendszerének „puha” értelmezésére irányulnak. Mindenekelőtt arról a látszólag nagyon természetes követelésről van szó, hogy az érettségi adó iskolák a NAT követelményeit ne 16, hanem 18 éves korig, tehát az érettségi idejéig teljesíthessék. Ha ennek az igénynek eleget tesz az oktatáspolitikai, akkor semmi akadálya nem lesz annak, hogy a középiskolák jelentősen megnövelt tananyaggal „elhúzzanak” az általános iskolák mellett, szabad folyást engedve a szelektációs lavinának (amint az jelenleg is történik). De szó van az általános iskolák látszólag önvédelmi célokat szolgáló, valójában azonban önpusztító igényéről is, hogy bizonyos tantárgyakból (így elsősorban történelemből) a tananyag megszokott – és a NAT intencióinak nem megfelelő – elrendezését részesíthessék előnyben. A Nemzeti alaptanterv ugyanis egy átfogó rendszert kínál az iskolák számára. Ennek a teljes szembevetése olyan illesztési nehézségekhez fog vezetni például a nyolcadik osztály után, amelynek a levét elsősorban az általános iskolát végző tanulók fogják meginni, az ő továbbtanulási választékuk fog radikálisan beszűkülni.

Az általános iskolák vitája a NAT-tal

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés: ha a Nemzeti alaptanterv ennyire barátja az általános iskoláknak, akkor miért nem kötődik jobban az általános iskolák megszokott két ciklusához (alsó és felső tagozat), és miért nem elégszik meg azzal, hogy az első nyolc évfolyam tananyagát egységesíti. Vagy miért nem szabályozza tizenkét évfolyam tananyagát a 8+3/4-es iskolaszervezethez igazodva? Miért ragaszkodik a 10. évfolyamhoz mint szakaszhatárhoz, miközben nincs olyan iskolatípus Magyarországon, amely a 10. évfolyammal érne véget? Így ugyanis az általános iskolák nagyon nehéz helyzetbe kerülnek. Bizonyos tárgyakból (a legfeltűnőbb példa valószínűleg a történelem) a 7. osztályban elkezdnek egy képzési ciklust, de befejezni nem tudják. Az általános iskolai történelemtanítás véget ér valahol a XVIII. század végén, és a középiskolára vár a feladat, hogy folytassa és befejezze a máshol elkezdett történetet. Ez különösen hátrányosan érinti a tanárokat, akik így bizonyos témákat egyszerűen nem taníthatnak.

A szokásos válasz a 16 éves korig tartó tankötelezettségre utal. Lássuk be, hogy ez kevéssé meggyőző. A tanköteles kor határának a világon semmi köze nincs ahhoz, hogy hány éves korig és milyen mértékben egységesítik a tantervek a tananyagot. A tankötelezettség azt jelenti, hogy 16 éves korig mindenkinek iskolába kell járnia. Hogy mit tanul ott és milyen szervezetben, az egészen más kérdés. Úgy vélem, a NAT furcsa ciklusainak, a 6+4-es szerkezetnek az okát máshol kell keresni: egyrészt az alapkészségek fejlesztésére szánt idő meghosszabbításáról van szó, másrészt arról a törekvésről, hogy a képzési irányok szerint differenciált oktatás kezdetét (és így a pályaválasztási kényszert is) két évvel későbbre tolják.

Lássuk először az első kérdéskört! Néhány évvel ezelőtt még úgy tűnt, mindenki egyetért abban, hogy az általános iskola túl korán kezd rendszerezett ismereteket tanítani, tananyaga túl korán követel a gyerekektől elvont gondolkodást. A NAT-viták során számos szakmai szervezet írásban is deklarálta, hogy egyetért az alapkészségek fejlesztésére szolgáló iskolai kezdő szakasz négyről hat évre (tehát tizenkét éves korig) történő megnyújtásával. A NAT elfogadása után az egykori

konszenzus szertefoszlott. Kiderült ugyanis – amit persze előre is lehetett tudni –, hogy a kezdő szakasz megnyújtása a nyolcosztályos általános iskola esetében a „felső tagozat” megrövidülésével kell hogy együtt járjon. És ha annak tananyagát nem akarjuk radikálisan csökkenteni – márpedig ezt eddig senki sem akarta –, akkor a megkezdett ciklus a 9–10. évfolyamon, tehát más iskolatípusban folytatódik. Tetejébe ez a problémakör is összefügg a korai szelekcióval. Kétségtelen ugyanis, hogy a gyerekek egy kis csoportja (széleskörűen igazolt tény, hogy a jobb szociális háttérűek) nagyobb nehézségek nélkül el tud banni az ötödiktől rázúduló információáradattal. A többség azonban különböző mértékű tanulási nehézségekkel küzd nem kis mértékben az ismeretszerzési, problémamegoldó, kommunikációs stb. képességek terén mutatkozó hiányai miatt. Ha ezt természetesnek vesszük, akkor valóban a gyerekeket már tízéves korban szétválasztani és a legjobbakat már negyedik után gimnáziumba vinni. Ha azonban az általános iskola meg akarja tartani a gyerekeket, akkor a képességfejlesztésre kell koncentrálnia, és főleg siettetnie a rendszeres ismeretszerzés megkezdését. Még egyértelműbben: az általános iskola a képességfejlesztésben jobb, a tudományosságban viszont gyengébb, mint a gimnázium. Ha mindenáron az utóbbiban akar mérkőzni, saját esélyeit rontja.

A középiskolák vitája a NAT-tal

Széles körben elterjedt, de teljesen téves elképzelés, hogy a Nemzeti alaptanterv pedagógiai ciklusai a hatosztályos gimnáziumoknak kedveznek. Hogy ez mennyire nem így van, azt az értetlenség és felháborodás mutatja, amellyel a gimnáziumok – a hat- és nyolcosztályosok éppúgy, mint a valóban kínos helyzetbe került négyosztályosok – a 16 éves kori határt fogadták. A gimnáziumi tanárok és igazgatók többsége úgy érzi, abban érdekelt, hogy hosszú, de legalábbis négyéves tantervi ciklusok szerint tanítson, és ezek a ciklusok az érettségig tartsanak. Igaz, a 10. évfolyam után megvonható cezúra a szelekció és a differenciálás lehetőségét kínálja fel a középiskoláknak. Ez azt jelenti, hogy ekkor el lehet dönteni, hogy kik azok, akiket csak az érettségire és a továbbtanulásra készít fel az iskola (nyilván a továbbtanulás iránya szerint differenciáltan), kik kapnak valamilyen gyakorlatias képzést, és kik azok, akiknek célszerűbb a tanulmányaikat egy másik – például szakképző – iskolában folytatniuk. A gimnáziumok azonban nincsenek meghatódva ettől a lehetőségtől. Nyilván azért, mert jobban bíznak a bemeneti szelekcióban, a felvételi vizsgában, és úgy vélik, hogy négy-hat-nyolc éven keresztül egy viszonylag homogén – erősen motivált és jó képességű – tanulógardával fognak dolgozni, amelynek többsége várhatóan felső fokon fog továbbtanulni.

Néhány elitgimnázium esetében ez bizonyára így is lesz. Az iskolák többsége azonban alighanem csalódnai fog ilyen irányú várakozásaiban. A felvételi szelekció esélyei demográfiai okok miatt lényegesen csökkenni fognak. A középiskolák és köztük a gimnáziumok is, sőt talán elsősorban a gimnáziumok, ha nem akarnak visszafejlődni vagy megszűnni, kénytelenek lesznek alig-alig válogatott gyerekeket felvenni. Egyre kevésbé kell a gyerekeknek törniük magukat, hogy felvegyék őket a középiskolába, sokkal inkább a középiskolák versengenek majd értük. Lehet azon bábkódni, hogy ez tönkreteszi a klasszikus gimnáziumot, vegyük azonban észre, hogy a gimnáziumnak ez az átalakulása nem most, hanem 1945-ben, az általános iskola létrehozásával kezdődött, és 1948-ban a középiskolai képzés expanziójával folytatódott, valamint azt, hogy ez a folyamat egyáltalán nem valami magyar tévút, hanem megfelel az európai tendenciáknak. Valójában az általános

iskola meghosszabbításáról van szó, és a gimnáziumoknak – ahelyett, hogy mereven ragaszkodnának saját hosszú ciklusaikhoz, amelyek a tanulók jelentős része számára csak a kudarcok és a lemaradás halmozódását fogják jelenteni – komolyan meg kellene fontolniuk azt az esélyt, amelyet a 10. évfolyam utáni szelekció és differenciált képzés nyújt mind az iskolának, mind a tanulóknak.

Mindebből talán világos, hogy a tankötelezettség korhatárának 18 évre való felemelése – ami egyáltalán nem látszik lehetetlennek – valójában semmilyen megoldást nem jelentene a NAT-dilemmákra. Amennyire reálisnak látszik, hogy mindenki iskolába járjon 18 éves koráig, annyira utópisztikus azt gondolni, hogy 18 éves kor alatt semmilyen szakképzés nem kezdődik el, és mindenki lényegében ugyanazt tanulja. Márpedig a szakképzés elkezdése 16 éves kor körül akkor is szétszórja a diákokat, ha egyébként azután is mindenki tanköteles marad. De ha ettől el is tekintünk: a tananyag 8+4-es tagolásával szemben az imént kifejtett érvek továbbra is érvényesek maradnak.

Beszélgünk a lényegről!

Mindeddig azt próbáltam meg bizonyítani, hogy a NAT csak tükrözi azokat az ellentmondásokat, amelyek valójában az átalakuló iskolarendszer belső ellentmondásai. És módosíthatjuk (erre amúgy biztosan szükség van), fellazíthatjuk, egészen „puhára főzhetjük” vagy akár teljesen meg is szüntethetjük a NAT-ot, ezeknek az ellentmondásoknak a feszítő ereje nem fog csökkenni. A kulcskérdés az, hogy merre tart a magyar iskolarendszer: a korai szelekció, az általános iskola szétverése, a tömegoktatás leszakadása vagy a középiskolai képzés kiterjesztése, az általános képzés meghosszabbítása irányába.

Érdemes sorra venni azokat az iskolaszervezeti megoldásokat, amelyek az utóbbi irányba mutatnak, és amelyek kormányzati támogatása egyfajta választ jelenthetne a Nemzeti alaptantervvel kapcsolatban olyan gyakran emlegetett dilemmákra. Az első a tízosztályos általános iskola. Ezt – pontosabban az utolsó két évfolyamot – szokás nálunk parkolópályának, zsákutcának tekinteni, mindenesetre olyasminnek, ami egyáltalán nem számít. A *tízosztályos általános iskolának* valóban nincs folytatása, de csak addig, amíg nem vesszük komolyan a NAT-ot. Innentől kezdve létezik *felső középiskola*, amely akár a legmagasabb szintű oktatás irányában is a tíz osztály folytatása lehet. És innentől kezdve nem arról van szó, hogy a tíz osztály zsákutca, ezért nem is adhat színvonalas képzést, hanem arról, hogy a tíz osztály akkor és csak akkor válik zsákutcává, ha nem ad színvonalas képzést. Megoldás lehet a tizenkét osztályos *komprehenzív* iskola, amely tehát egy intézményen belül biztosít differenciált oktatást, a 11. évfolyamtól kezdve szakirányú képzést is – következetesen biztosítva a pályamódosítás, a csoportok közötti átjárás lehetőségét. A legnagyobb esélye valószínűleg a harmadik megoldásnak, a *bokoriskolának* lehet. Ebben az esetben egy középiskola egy vagy több általános iskolával köt együttműködési szerződést. Lényege: a középiskola minden jelentkezőt átvesz a társult általános iskolából, miközben nem zárja ki a 10. évfolyam utáni szelekció lehetőségét. A középiskolának is hasznos egy ilyen társulás: hosszú távra biztosítja magának az utánpótlást olyan iskolákból, amelyeket jónak tart, amelyekkel helyi tantervüket közösen dolgozták ki, és állandó szakmai kapcsolatban állnak.

Beszélgünk tehát a lényegről! A NAT fáj, de az iskolarendszer beteg. Fájdalomcsillapítót követelünk, a NAT fellazítását, ez azonban ezúttal csak növelné a bajt. Fordítsuk figyelmünket az iskolarendszer bölcs és fokozatos korszerűsítésére!